

Cum am cunoscut opera lui R.K.Merton ?

Drumul meu spre Merton Merton și drumul meu spre sociologie

Cea mai bună modalitate de a aduce omagiul unui creator nu este de a face un rezumat al contribuțiilor sale, ci de a-i identifica contribuția la propria ta dezvoltare intelectuală. Acest lucru îl voi face aici.

Merton este unul dintre creatorii de sociologie care a fost și într-o anumită măsură încă dintre cei mai des citați. Sunt concepte lansate de el – funcție și disfuncție, funcție manifestă și latentă, anomie etc. – frecvent invocate. Mult mai rar însă pot fi găsite analize sociologice care, dincolo de unele concepte și elemente de teorie ale sale, să utilizeze paradigma sociologică schițată de el și cu atât mai puțin să încerce să o dezvolte. Cel puțin eu nu îmi aduc aminte să fi găsit o analiză care să poată fi caracterizată a fi *mertoniană*.

În ceea ce mă privește, eu îi datorez lui Merton deschiderea mea spre sociologie. Prima mea lucrare de sociologie, *Metoda normativă în psihosociologia organizării*, pot să o caracterizez a fi mertoniană într-o măsură decisivă, fără să fac însă din aceasta un merit, ci doar să recunosc influență masivă. Am simțit a fi o datorie a mea să formulez o asemenea autoapreciere, aducând prin aceasta un omagiu sociologului american.

Drumul meu spre sociologie a fost deschis de 3 personalități cu totul deosebite, dar cu câteva puncte comune solide, puțin însă remarcate. Primul a fost Marx care mi-a oferit un cadru constant de gândire sociologică, iar nu ideologică. Cu toate acestea, prima mea lucrare de sociologie, care a fost totodată lucrarea de doctorat, nu a fost o construcție teoretică de tip marxist, ci ea s-a datorat operei a doi sociologi americani: Herbert Simon și R.K. Merton. Prima carte de sociologie care mi-a decis opțiunea definitivă pentru sociologie, pe care am citit-o cu pasiunea descoperirii unui nou mod de gândire, făcând conspecte de o sută și ceva de pagini, a fost cea a lui Marx și Simon, *The Organizațion*. Aici, printre altele, am găsit descris pe larg un model teoretic al lui Merton care mi s-a părut extrem de interesant. Nu a fost o întâmplare că, descoperind în acea perioadă în bibliotecă și lucrarea fundamentală a lui Merton, am citit-o și preferința pentru stilul de gândire al acestuia a fost consolidată.

Iată cum s-a întâmplat. De regulă vocația sociologică se construiește în jurul unui interes centrat pe cunoașterea în detaliu și explicația realității sociale. Eu am pornit de la o problemă morală. Nu pot spune că dețineam o cunoaștere cât de cât satisfăcătoare a realității. Dar ceea ce știam cu certitudine, și acest lucru mi se părea a fi suficient, este că societatea din jurul meu avea grave încălcări ale moralității. Problema nu era pentru mine cum arată în detaliu societatea, ci de ce ea încalcă cu regularitate moralitatea.

După terminarea facultății de filozofie am fost atras de etică, ca expresie a unei nemulțumiri profunde față de realitatea în care trăiam. Nu neapărat față de realitatea comunistă, ci față de societatea în genere pe care o percepeam vag ca fiind

insatisfăcătoare. Pe Marx l-am citit cu pasiune și mi-a modelat modul de gândire, dar lucruri fundamentale în care eram interesat nu mi le explica. Problema în care eram interesat în mod special era deficitul comportamental în termeni de morală. Pe de o parte oamenii au produs sisteme admirabile de valori și norme morale, pe care însă, foarte adesea, nu le aplicau în comportamentul lor. Era vechea problemă fundamentală disputată de Platon și Aristotel. Platon conchisese, cu o logică greu de contestat, că *binele moral* nu poate să fie realizat în comportamentul uman doar datorită *neștiinței*. Doar necunoașterea poate explica deficitul de morală. Aristotel a dezvoltat o teorie contrară: oamenii, deși știu care este binele, acționează adesea contrar cerințelor sale. Poziția lui Aristotel mi se părea evidentă, dar nu găseam și o explicație satisfăcătoare pentru aceasta. De ce oamenii creează o lume a binelui, dar o deformează grav prin comportarea lor ?

Am început să citesc mai mult cu speranța de a găsi un răspuns, decât cu pasiune, lucrări de etică. Lectura lor îmi dădea însă un sentiment de insatisfacție. Toți marii eticieni construiau sisteme morale înalt acceptabile, mai mult sau mai puțin similare, dar nici unul nu dădea atenție problemei pe care eu o consideram fundamentală: de ce oamenii construiesc sisteme morale, dar normele pe care le conțin acestea sunt atât de frecvent nerespectate. Deci problema nu era de sistem de valori și norme, de morală propriu-zisă, ci de comportament.

În 1966, când am avut șansa să fiu primit la doctorat, am ales o asemenea temă care atunci mi se părea fundamentală: geneza comportamentului uman. Chiar dacă acum multora li s-ar putea părea naivă, eu continui să cred că nu este. Cum să explici comportamentul este o problemă mult prea complexă și, privită cu mai multă atenție, extrem de vagă. Dar de fapt pe mine nu mă interesa comportamentul în general, ci comportamentul moral: relația dintre comportament și valori și norme. Vroiam să înțeleg de ce societatea creează valori și norme, în care crede cu tărie, le susține prin mecanismele sale și sancționează nerespectarea lor, dar niciodată nu reușește să asigure un comportament individual și colectiv concordant cu acestea. Am început să citesc foarte multă psihologie. Ea explica însă mai mult *cum* se constituie comportamentul uman, dar mult mai puțin *de ce*. Am înțeles că problema este de sociologie, iar nu de etică sau psihologie. Am citit o mulțime de lucrări și de sociologie și antropologie despre morală, cultură, „folkways” dar ele mi se părea mai degrabă descriptive decât explicative. La fel ca și etica, ele descriau, e drept mult mai empiric, mulțimea normelor, tradițiilor, obiceiurilor produse de colectivitățile umane, dar în mult mai mică măsură comportamentul *anormal*, și foarte puțin ofereau explicații ale acestuia.

Prima lucrare care mi s-a părut cu adevărat relevantă a fost cea a lui March și Simon. Era o analiză a organizațiilor, oferind o cu totul altă paradigmă a explicării unui sistem social, complet diferită de paradigma eticistă. Aceasta din urmă încerca să elaboreze ample sisteme de valori și norme și să explice de ce acestea sunt adecvate. Se presupunea totodată că, fiind corecte, aplicarea lor comportamentală este neproblematică. Nu se acorda nici o șansă sistemelor sociale să fie anormale. Nerespectarea normelor se datorează mai degrabă unor factori exteriori, iar nu structurali. Lucrarea lui March și Simon oferea o cu totul altă abordare. O serie de alte analize, printre care și cea a lui Merton, contrare celei eticiste erau de asemenea invocate ca puncte de susținere. Pe scurt, paradigma oferită era următoarea: organizațiile formează un sistem cu mai mulți actori: conducerea întreprinderi, indivizii participanți, grupurile care le compun. Fiecare cu interesele și reacțiile sale. O normă este un mod de a interzice sau a promova un comportament în cadrul organizației. Ea are, din perspectiva celui care o formulează, o rațiune proprie.

Impunerea sa se izbește însă de logicile celorlalți actori care pot să o accepte sau să o ocolească sau chiar încalce. Eu am tras concluzia că normele reprezintă logica unuia dintre sistemele care interacționează într-un complex social, și că această logică este limitată de logica altor sisteme cu care interacționează. Paradigma eticistă a unei moralități sau normalități neproblematică este o iluzie. În fapt toate sistemele sunt parțial **anormale**, pentru că normalitatea, constituită dintr-o perspectivă, este adesea contracarată de normalitatea altor perspective și că între ele se stabilește un echilibru. Sistemele sociale se caracterizează printr-o multitudine de intrări, fiecare cu valorile și normele lor, între care se stabilește un echilibru. Se poate deci determina care este gradul de „**anormalitatea normală**” pentru funcționarea unui sistem oarecare.

O asemenea viziune care se schița destul de vag în urma lecturii lui March și Simon, nu era suficient pentru construirea unei paradigme care să explice comportamentul normal/ anormal al oricărui sistem social. Lucrarea lui Merton mi-a oferit elementele suplimentare pentru o asemenea construcție. Spre deosebire de holism, ca de exemplu cel al lui Parsons, care considera că există o singură logică a socialului, cea globală, subsistemele fiind generate și modelate de sistemul social global care le impune logica sa și care, deci, evoluează spre o normalitate totală, Merton schițează o cu totul altă paradigmă. Această paradigmă are ca obiect nu societatea în globalitatea ei, ci sisteme mai mici ca dimensiune și complexitate: indivizi, grupuri, partide, organizații. Toate acestea au logica lor proprie. Interacționează unul cu celelalte, formând complexe mai mult sau mai puțin stabile de echilibru. Societatea nu este nici mulțimea indivizilor și nici un sistem coerent, ci o pluralitate de sisteme, începând de la individ, continuând cu agregări de indivizi și mergând până la societatea globală. Interacțiunea dintre ele formează complexul social. Paradigma holistă care se centrează pe *societatea globală*, a fost înlocuit de către Merton, deși oarecum mai mult schițată decât elaborată în detaliu, cu o paradigmă care descrie *orice* sistem social, inclusiv cel al activităților indivizilor, și care este caracterizat de propria sa logică. Orice sistem are propriile sale nevoi/ cerințe funcționale, are propria sa orientare finalistă; funcționalitatea/ disfuncționalitatea se definește mereu în raport cu cerințele funcționale ale unui sistem anume, având altă valoare dacă se raportează la alte sisteme.

Citind cu atenție lucrarea lui Merton am ajuns la concluzia că ea oferă cadrul teoretic de care aveam nevoie. Pentru aceasta însă a trebuit să dezvolt în detaliu, pornind în principal de la paradigma schițată de Merton, un model structural-funcțional de analiză a problemei mele: geneza normalității și a anormalității sociale. Lucrarea rezultată reprezintă o analiză sociologică bazată pe modelul mertonian. Aveam impresia că ea reprezintă una dintre puținele lucrări, dacă nu singura, care dezvoltă contribuția lui Merton, aplicând-o la o problemă sociologică importantă: normativitatea. Eram foarte interesat de reacția celorlalți sociologi, mai ales a celor apropiați de Merton, la o asemenea tentativă. Pentru aceasta era însă nevoie de comunicare și mai ales de traducere a lucrării în engleză. Din păcate, din motive ușor de înțeles, pe lângă lipsa resurselor tehnice, nu aveam nici pe cele personale de a mă angaja într-o asemenea activitate. Eram mereu atras mai mult de alte cercetări decât de a-mi dedica energia construirii de mecanisme de comunicare cu sociologii occidentali. Am trimis însă lui Merton cartea și un rezumat în engleză. Mi-a trimis o scrisoare de mulțumire și de apreciere a lucrării, dar, sincer să fiu, gestul nu m-a convins că lectura rezumatului ar fi fost suficientă pentru stârnirea unui interes efectiv. M-am consolată într-un fel și de faptul că însuși Merton nu a mai continuat lucrul său la paradigma pe care o schițase. Probabil că, așa cum se întâmplă adesea cu oamenii de știință, schița de paradigmă pe care a conceput-o a fost de natură să-i

soluționeze o serie de probleme teoretice, fiind apoi atras de alte proiecte. Am fost totuși impresionat când pe la sfârșitul anilor 70 am aflat că într-un volum aniversar în cinstea lui Merton, pe care nu l-am putut însă primi, poate datorită faptului că trăiam într-o altă lume, era invocată și lucrarea mea cu o scurtă analiză a metodei sale. De fapt și eu am trecut la alte teme, utilizând alte cadre teoretice și metodologice, fără însă a abandona în vreun fel modelul pe care l-am dezvoltat pe baza contribuțiilor mertoniene.

Ce a fost această lucrare pentru mine și pentru alții ? Pentru mine îmi este mai clar. Am construit o teorie explicativă abstractă a unei tematici extrem de vaste: norme, normativitate, normalitate, anormalitate. Toate acestea încadrate în funcționarea sistemelor sociale. Era o analiză mult diferită de sociologia standard care este de regulă orientată spre tematici mai precise și de aceea cu o componentă empirică pronunțată. Sunt puține lucrări care au ambiția de a analiza asemenea tematici extrem de abstracte. Imi aduc aminte de punctul de vedere al lui Traian Herseni. El a făcut parte din comisia de doctorat. Eram extrem de curios să văd punctul său de vedere. Rezumând, el a evaluat-o astfel: o construcție sociologică impresionant, solid făcută..., dar o construcție foarte abstractă, chiar rece. Aprecierile pe care le facem altora sunt cel mai adesea proiecția propriului stil de a face știință. Stiam acest lucru și oarecum nu am fost prea dezamăgit de evaluarea făcută de el asupra a ceea ce eu credeam că este foarte bun.